

עלייתו של 'השמאל התרבותי' בישראל

הקשר ההיסטורי של 'צוותא' ומר"צ

:: טל אלמליח

מערכות תרבותיות נפרדות לכל זרם בתוך תנועת הפועלים: הדבר מתבטא למשל בעיתונות והוצאות ספרים נפרדות: 'דבר' ו'עם עובד' להסתדרות, 'על המשמר' ו'ספריית פועלים' לשומר הצעיר וכו'.

החיות התרבותית בהשומר הצעיר

כחלק מהזרמים השונים בתנועת הפועלים הישראלית, העמידה תנועת 'השומר הצעיר', על 3 רבדיה – תנועת הנוער, התנועה המיישבת (הקיבוץ הארצי) והמפלגה (מפ"ם) – חזית תרבותית ענפה ביותר. זו כללה את הוצאת 'ספריית פועלים' (הוקמה ב-1935) היומון 'על המשמר' (1943), מועדון 'צוותא לתרבות מתקדמת' בתל אביב (1946), רשת מועדוני 'צוותא' בערים ובהתיישבות העובדת (שנות ה-50 וה-60), וכן שורה של כתבי עת: בטאון החטיבה הצעירה 'חותם' שהפך למוסף של 'על המשמר', השבועון 'השבוע בקיבוץ הארצי', כתבי העת הרעיוניים 'בשער' ו'הדים'. כמו כן פעלו במסגרתה גם מרכז הסמינרים בגבעת חביבה, חוגים רעיוניים אזוריים, וכן מוסדות אמנותיים שונים. כלים תרבותיים אלה שימשו כדי לשמר את ההגמוניה התנועתית של התנועה בציבור חברי הקיבוצים ומצביעי מפ"ם בעיר.

תהליך שימור ההגמוניה התרבותית לא נקט לרוב בדרך של אינדוקטרינציה ישירה, ולכן נזקק לכלים התרבותיים שמטבעם העבירו את המסרים באופנים עקיפים, דרך סיפורת, עיתונאות, שירה, ערבי עיון וכד'. אך לא בכך התמצה תפקידה של 'החזית התרבותית'. בתוקף היותה מסגרת מארגנת לדיונים תנועתיים בנושאים שונים, היא שימשה גם כר לפעולתם של גורמים בעלי דעות מנוגדות בתוך התנועה, כ"זירה לוויכוח". מנגנון זה סייע לתנועה לשמר ולהוסיף לבנות את כוחה, שכן ככל שהיו ויכוחים פנימיים, הם נותרו נשלטים והתנהלו תחת קודים מוסכמים שמימשו את עקרון "הקולקטיביות הרעיונית"

התיאוריה הסוציאליסטית רואה תפקיד חשוב ביותר לתרבות כגורם הבונה את ההגמוניה הכלכלית והפוליטית של השמאל. תפקיד התרבות הוא לספק צרכים רוחניים ותרבותיים למעגל הרחב של תומכים ואוהדים, כדי להבטיח בסיס תמיכה ציבורי לשלטון השמאל. מאז סוף המאה ה-19 הגדירה התרבות הפועלית את ציבור תומכי השמאל בעולם המערבי כולו, ויצרה את גבולות תנועות הפועלים המקומיות, בתהליך של יחסי גומלין ששימר את כוחן הפוליטי.

כך גם בתנועת הפועלים הארץ ישראלית: מתחילת התבססותה בארץ ליוותה את המעשה ההתיישבותי, המשקי, הפוליטי והחברתי גם הקמה של 'חזית תרבותית' נרחבת, על מנת ליצור את 'התרבות הפועלית'. חזית זו כללה הוצאות ספרים, תיאטראות, עיתונות עניפה, מוסדות אומנותיים שונים ועוד. לרוב, הוקמו

תהליך שימור ההגמוניה התרבותית לא נקט לרוב בדרך של אינדוקטרינציה ישירה, ולכן נזקק לכלים התרבותיים שמטבעם העבירו את המסרים באופנים עקיפים, דרך סיפורת, עיתונאות, שירה, ערבי עיון וכד'

– שדגל בחירות בוויכוח, תוך חתירה לסיכום משותף.

הויכוח הפנימי בשומר הצעיר

בתנועת השומר הצעיר התחולל, מאז קומה כמעט, ויכוח פנימי בין רדיקלים למתונים, אשר כינו זה את זה במושגים של 'שמאל' ו'ימין', בהתאמה. השמאל בוויכוח הזה היה המחנה המתבדל, השואף להישאר נאמן לאידיאולוגיה גם במחיר של השארות באופוזיציה והתרחקות מהחברה הישראלית, כדי להמשיך להיות את הגורם המהפכני בארץ, תוך שמירה על 'הקולקטיביות הרעיונית' והמאפיינים של 'עדה שומרית'. לעומתו היה הימין הצד הפרגמטי, ששאף להתחבר לשותפים הפוטנציאליים בתנועת העבודה הישראלית, גם אם כלולה בכך פשרה מסוימת.

המאבק בין ימין לשמאל ב'השומר הצעיר', לבש פנים שונות במהלך כל שנות קיומה של התנועה, החל מהמאבק הפנימי בקינים בפולין בשנות ה-30 (אז לבשה 'ההשמאלה' פנים של אהדה בלתי מסויגת לקומוניזם עד כדי נטישת הציונות), דרך שנות ה-50 ותופעת ה'סנאיזם' בקיבוצים (שבה הוביל ד"ר משה סנה מגמה דומה עד שסולק עם תומכיו מהמפלגה ומהקיבוצים), וכך גם בשאלת ההצטרפות ל'מערך' עם מפלגות הפועלים האחרות – אחדות העבודה ומפא"י, שהיתה על סדר היום התנועתי החל מפרישתו של בן-גוריון מראשות הממשלה בשנת 1963. בסוגיה זו הגיע הויכוח הפנימי ב'השומר הצעיר' לטונים צורמים במיוחד לאחר מלחמת ששת הימים.

מבחינת מפ"ם, הייתה התקופה שלאחר 1967 רבת משקל בעיצוב המשך דרכה הפוליטית. השאלה המרכזית שעמדה בדרך זו – האם לשמור על ייחודה ולפעול בצורה עצמאית או לשתף פעולה באופן צמוד עם מפלגות השמאל האחרות, קיבלה משנה תוקף בשל האירועים הפוליטיים שלאחר מלחמת ששת הימים. הקמת מפלגת העבודה בשנת 1968 הייתה ביטוי לצורך להתאחד אל מול עליית כוחו העיקבית של הימין, ובקרב חברי מפ"ם ואנשי 'הקיבוץ הארצי' נשמעו קולות שתמכו בשיתוף פעולה פוליטי עם 'העבודה' עד כדי איחוד, או לפחות כינון 'מערך' שיותר את מפ"ם עצמאית אך תחת מסגרת פוליטית משותפת עם 'העבודה'. מנגד, היו בקרבם גם מתנגדים רבים למדיניות הממשלה לאחר המלחמה. כמובן שנגזרה מכך גם התנגדות

חריפה לשיבת מפ"ם בממשלה ולכל שותפות עם מפלגתם של גולדה מאיר, משה דיין ויגאל אלון, שנתפסו בעיני השמאל ב'השומר הצעיר', כמוקצים מחמת 'ניציותם'.

תקופה זו הייתה גם תקופת התפתחותו של השמאל הרדיקלי בישראל, שנוצר כאלטרנטיבה למפלגות השמאל הקיימות, ולכן כינה את עצמו "שמאל חדש". חלק מהשמאל הזה התפתח במסגרת 'השומר הצעיר': בתנועת הנוער, בקיבוצים הצעירים ובקרב תומכי המפלגה בעיר. חברי תנועה רבים, רובם צעירים, ספגו את הלך הרוח האירופאי והאמריקני של תקופת מרד הסטודנטים וילדי הפרחים. הגרסה הישראלית של הלך רוח זה באה לידי ביטוי בעוינות חריפה כלפי הממשלה, המלחמות, הכיבוש, הממסד, ועוד. ניתן למצוא דמיון היסטורי בין משיכתם של חברים ב'השומר הצעיר' להלך הרוח הרדיקלי של שנות ה-60 ובין נסיבות הקמתה של התנועה 50 שנה קודם לכן. כמו בגליציה בתחילת המאה, גם את 'השמאל החדש' בעולם וכישראל הובילו צעירים משכילים, בעיקר בבתי הספר ובאוניברסיטאות, אשר חרטו על דגלם מרד נגד הקיים.

צוותא: אכסניה לויכוח הפנימי

אחת הזירות התרבותיות העיקריות שבהן ניתן היה למצוא את הויכוח בין הרדיקלים למתונים ב'השומר הצעיר' היתה מועדון 'צוותא' בתל אביב ושלוחותיו – ה'צוותאות' בערים והקיבוצים. 'צוותא', מועדון שפעל כבר מאמצע שנות ה-40 תחת השם 'מרכז לתרבות מתקדמת', התאים הן לצרכים מפלגתיים והן לתרבות ההמונים, שכן לצד הרצאות, ערכי ויכוחים פוליטיים, כינוסים תנועתיים שונים ועצרות בחירות כלל הרפרטואר האומנותי שלו גם הופעות תיאטרון, רוק'נרול, סאטירה וכו'.

חשיבותו הפוליטית של מערך ה'צוותאות' עלתה בסוף שנות ה-60 ותחילת שנות ה-70 באופן מואץ, עם התרחבותו של הויכוח הפנימי ב'השומר הצעיר'. התרחבות זו הצריכה מתן

'צוותא' הייתה חלק ממנגוון התנהלות שנועד לתת מקום לדעות השונות כדי להבטיח את שלמות המחנה. שלמות זו הובטחה, כל עוד פעלה 'צוותא' במקום שמצליח ללוסות ואף לפורר את הקולות הרדיקלים על ידי 'שיחורור לחץ' של האנטי ממסדיות.

קצרה הקריון

ב-5.7.09 פרסם הממונה על יחסי העבודה במשרד התמ"ת הדעה לעיתונות ובה ציין כי שנת 2008 התאפיינה ב'שקט תעשייתי' כמעט מוחלט במשק, דבר שהתאפיין ברישום מינימלי במספר השביות וימי העבודה שאבדו למשק כתוצאה מהן. פואד, שר התמ"ת, ברך את יו"ר ההסתדרות, עופר עיני, על "האחריות הלאומית שגילה...ועל ההכרה כי בהידברות ניתן להגיע להישגים". ואנו שואלים את פואד: מהם ההישגים הללו? האם שקט תעשייתי הוא הישג בפני עצמו, גם אם בא על חשבונם של העובדים?

הייתה חלק ממנגנון התנהלות שנועד לתת מקום לדעות השונות כדי להבטיח את שלמות המחנה. שלמות זו הובטחה, כל עוד פעלה 'צוותא' במקום שמצליח לווסת ואף לפורר את הקולות הרדיקלים על ידי 'שיחרור לחץ' של האנטי ממסדיות.

כר להתפתחות 'השמאל החדש'

אולם, הזירה התרבותית חרגה מאופן פעולה זה. 'צוותא' לא תפקדה רק כמכשיר ל'ניקוז לחצים' תנועתיים, אלא הפכה בעצמה לאחד מסממני 'השמאל החדש'. בתקופת מלחמת ההתשה ואחריה, הייתה 'צוותא' לזרם להתפתחות תרבות המחאה הישראלית, שהתנגדה לכיבוש, לממסד, לשיטה, ובעיקר התנגדה ב"שמאל הישן" שייצג את כל אלה. תסיסה זו התגברה לאחר מלחמת יום הכיפורים והגיעה לשיא חדש עם הולדתה של תנועת "שלום עכשיו" ואחר כך לשיא נוסף לאחר מלחמת לבנון הראשונה. תוך כדי כך גם התגברה במפ"ם ההתנגדות לשותפות עם מפלגת העבודה כסמל "השמאל הישן", ובשנת 1984 התפרק ה'מערך' ומפ"ם יצאה לדרך עצמאית שהסתיימה בחבירה למפלגות רצו ושינוי הליברליות והקמת מר"צ. בכך היוותה 'צוותא' מקום חשוב ביותר בהבנייתו של זרם חדש בשמאל הישראלי, שהתחרה בתנועת העבודה ויצא נגדה. מר"צ נהייתה מאז למתקיפה הראשית של מפלגת העבודה. ביטוי לכך ניתן לראות בסמאותיה בבחירות האחרונות, שבהן בלטה האמירה כי "מפלגת העבודה סיימה את תפקידה ההיסטורי" וזאת אל מול "התנועה החדשה" שהוקמה, שהכריזה על עצמה כ"שמאל חדש".

במה מתאימה לדעות השונות בתנועה, על מנת לשמור על שלמותה. הודות לכך, תוך מספר שנים מועט הפך 'צוותא' ממועדון אינטלקטואלי, אליטיסטי ומבודד, למפעל תרבותי פופולרי ביותר ובעל משקל רב בשיקוף ועיצוב הלכי הרוח התרבותיים בתקופתו ושלוחות רבות הוקמו לו בכל רחבי הארץ.

כדי לאפשר את השמעת הקולות החדשים בתנועה, חתר 'צוותא' להיות חדשני ומקורי ולבטא את התרבות 'המתקדמת', 'האלטרנטיבית' וכדומה, שהתפתחה בישראל כמו בעולם המערבי כולו בסוף שנות השישים. ואכן, אנשי רוח, זמרים, אנשי תיאטרון ושאר אומנים, כמו גם חברי קיבוץ, אנשי אקדמיה ופעילים פוליטיים שביטאו ערכים של 'שמאל חדש' מצאו להם מקום לביטוי במסגרת ה'צוותאות'. יחד עם זאת, כפי שנוצרו במקורן, היו ה'צוותאות' צריכים להיות גם 'המקום הבטוח' של אנשי מפ"ם, מעוז פוליטי, שמפוקח ונשלט על ידם.

כפרויקט מפלגתי שהובל על ידי ההנהגה הותיקה של 'הקיבוץ הארצי', ויחד עם זאת נשא את השם 'מרכז לתרבות מתקדמת', הרי שהייתה סתירה בהשפעה על 'צוותא' בין האורתודוקסיה המפלגתית והאוונגרד התרבותי, ולכן גם עולה השאלה: כיצד יכול היה הממסד ללכת על החבל הדק בין אורתודוקסיה ואוונגרד, והאם הצליח?

לכאורה ה'צוותאות' היו מעין 'חוג רעיוני' תחת פיקוח שפעל מתוך סיכון מחושב, במקביל לתהליך אינדוקטרינציה ותעמולה מפלגתית בתוך המסגרת שזו קבעה. אמנם הלהבות הפוליטיות בערו, אך גובה הלהבות כמעט תמיד היה נשלט, ועל אף שהשיח הפוליטי ב'צוותאות' לא נמנע על ידי שום גורם, בהחלט הוצבו בפניו גבולות. 'צוותא'

**השינוי בשמאל הישראלי
שמסקפת האידיאולוגיה
החדשה בא לידי ביטוי גם
בהענקת מוקד הפעילות של
השמאל מהזירה הפוליטית
אל הזירה התרבותית והחץ
פרלמנטרית.**

**'השמאל החדש', הממיר את
ה'שמאל פוליטי' ל'שמאל
תרבותי' אינו בא לשנות.
הוא מבקש להמנע מחלוקת
ההכנסה שהסוציאליזם
מבקש לחולל, על מנת
לשמר את מעמדו ולהמשיך
לעלות מעלה בסולם הסוצי-
אקונומי.**

**קצה
הקרחון**

ממשלת ישראל מציעה: מדינה למכירה!

הרפורמה במנהל מקרקעי ישראל אותה מוביל ראש הממשלה בנימין נתניהו עלולה לשנות באופן בלתי הפיך את חלוקת ההון בחברה הישראלית, ולהקיץ את הקץ על המפעל הציוני. מדובר בהפרטה הגדולה ביותר שנעשתה אי פעם במדינת ישראל, וללא ספק המסוכנת והחמורה ביותר. תחת השם 'רפורמה במנהל מקרקעי ישראל' מוליכה התוכנית את מדינת ישראל אל פי תהום: מחירי הדירות יעלו כך שאף אחד לא יוכל לרכוש כאן בית! האדמה תעבור לידיהם של מספר בעלי הון, אשר "חנקו" מפעם לפעם את ההיצע, על מנת להעלות את הביקוש ובעקבות כך את המחירים. בתוך זמן קצר בלתי אפשרי יהיה לקנות בית בישראל, מחירי השכירות יעלו בעשרות אחוזים! מבחינת השמירה על הסביבה ועל אתרי הטבע, תתקשה המדינה לשמור על משאבים חיוניים אלו לטובת הציבור כולו, מפני שהשיקול היחיד הקובע יהיה של בעלי הקרקעות, הוא השיקול הכלכלי. ומה לגבי זכויות המיעוטים? העברת אדמות המדינה לידיים פרטיות תחסל את הסיכוי לתיקון אפליית המיעוט הערבי בנוגע למקרקעי ישראל, שכן אין לצפות מבעל נכס פרטי לעשות את אשר מוטל על המדינה. **הצטרפו אלינו - לפני שיהיה מאוחר!** (פרטי הצטרפות ותרומה למטה המאבק בהפרטת הקרקעות - בעמוד הראשון בגיליון זה)

שמאל פוליטי לשמאל תרבותי

היום, כאז, מגדיר את עצמו השמאל 'החדש', או השמאל 'הליברלי', באמצעות העמדת ההתנגדות לכיבוש ותביעה לחירות הפרט במרכז משנתו. התנגדות לכיבוש מהווה גורם מאחד עבור קהלים רבים, רובם לא סוציאליסטים. התביעה לחירות הפרט גם היא לא קשורה דווקא לסוציאליזם, ולהפך: לרוב החשיבה המקדשת את היחיד גוזרת שכל התערבות חברתית מתפרשת כפגיעה בחירותו ומשמשת את מצדדי הפרטה. לכן קשור השמאל הליברלי באופן אימננטי בביקורת הקולקטיביזם התנועתי והממלכתי על גילוייהם השונים.

השינוי בשמאל הישראלי שמשקפת האידיאולוגיה החדשה בא לידי ביטוי גם בשני שינויים נלווים: האחד הוא ירידת מרכזיותו של המימד הכלכלי-מעמדי בניתוח המציאות, שהיה ממאפייניו הבולטים של השמאל בעשורים הקודמים, ובעלייה בעיסוק בנושאים כגון איכות סביבה, דיכוי מגדרי ועדתי, כפייה דתית, עובדים זרים, הקהילה ההומו-לסבית וכדומה - כולם נושאים חשובים, אך כעת הם באים כחלק משיח של דאגה נפרדת למגזרים שונים ולא כחלק משיח רחב העוסק בכל אלה כחלק מתיקון המציאות על ידי כינונו של משטר סוציאליסטי. השינוי השני הוא תהליך של העתקת מוקד הפעילות של השמאל מהזירה הפוליטית אל הזירה התרבותית והחופץ פרלמנטרית - המתממש בהמרת אופני הביטוי של ערכיו ממאבקי עובדים והתארגנויות פוליטיות במסגרות מפלגתיות לפעילויות כגון כתיבה אקדמית, יצירה ספרותית, ערבי עיון וכנסים, שירת מחאה, פסטיבלים, הפגנות, עצומות וכו'.

'מגזור המאבק' לנושאים מופרדים, כמו גם הוצאתו מהתחום הפוליטי שיעודו שינוי המציאות דרך המערכות השלטונית לתחום התרבותי העוסק בביקורת המציאות, עיקרו את 'השמאל החדש' מהשפעתו על המציאות, ואף שמיטתו אותו כיסוד 'צודק' במציאות, גם קיבעו אותו ככוח זניח אשר אין בכוחו לשנות את הסדר הקיים, שלו הוא כל כך מתנגד.

ולא בכדי: 'השמאל החדש', הממיר את השמאל פוליטי ל'שמאל תרבותי' איננו בא לשנות. הצירור היוצר והצורך את 'השמאל התרבותי' הינו המגזר המבוסס של החברה הישראלית. מגזר זה, מאחר וצמח בשנות ההגמוניה של השמאל על גבי המערכות של מדינת הרווחה, פועל תחת הכותרת האידיאולוגית של השמאל, אך תוך כדי זאת הוא מבקש

להמנע מחלוקת ההכנסה שהסוציאליזם מבקש לחולל, על מנת לשמר את מעמדו ולהמשיך לעלות מעלה בסולם הסוציו-אקונומי. לכן, פוליטית, הוא מבקש להעניק שירות דווקא לכוחות הימין.

רובו של מהלך זה, שיש לו חשיבות פוליטית מרובה, מתחולל עד היום בתוך מערכות תרבותיות, שחלקן, כדוגמת 'צוותא', הן שאריות היסטוריות של 'החזית התרבותית' של תנועת הפועלים. התרבות ה'מתקדמת' של 'צוותא' ודומיה נתנה ונתנת ל'שמאל החדש' את האיציטלה האידיאולוגית שבצילה הוא יכול לחולל את הפוליטיקה של הימין, שמטרתה הרס 'השמאל הישן'.

ניתן, אם כן, לראות כי מקומה של התרבות במציאות השתנה עד מאד מתקופת כינונה של החברה הישראלית כחברה פועלית ביסודה, ועד היום: אם בעידן הסוציאליסטי של החברה התרבות היתה קשורה קשר הדוק לפעילות הממסדים המפלגתיים ופעלה כדי לחזק אותם, הרי שהיא שימשה כגורם חשוב ביותר במעבר מעידן זה לעידן הליברלי, והפכה לאמצעי לפירוק המבנים ההיסטוריים של תנועת העבודה. אך המעניין הוא שלא גורם חיצוני כפה על התרבות את שינוי מקומה, אלא ששינוי זה בא מתוך פעולתה העצמית. בכך נחשף אופייה של הפעולה התרבותית, כגורם בונה ומפרק, בו זמנית, את המציאות הכלכלית והפוליטית עמה היא נמצאת ביחסי גומלין.

התרבות ה'מתקדמת'
של 'צוותא' ודומיה נתנה
וונתנת ל'שמאל החדש' את
האיציטלה האידיאולוגית
שבצילה הוא יכול לחולל
את הפוליטיקה של הימין,
שמטרתה הרס 'השמאל
הישן'.

טל אלמליח הוא
חבר המרכז
החינוכי ע"ש
יגאל אלון וכותב
דקטורט בנושא
הקשר בין כלכלה,
פוליטיקה ותרבות
ב'השומר הצעיר'.

✉ snir.tal@gmail.com